

Johan Huizinga

Homo ludens

O původu kultury ve hře

(Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur, 1938)

V předmluvě je kladen důraz na herní aktivitu člověka a uvádí se zde, že by označení homo ludens, stejně jako homo faber, mohlo být (lépe než homo sapiens) označením lidského rodu. V 1. kap. Podstata a význam hry jako kulturního jevu (9–43) autor začíná svůj výklad u „předkulturních“ funkcí hry („hra je starší než kultura“, 9) a upozorňuje, že hra v životě lidském i v životě zvířat je vždy něčím, co přesahuje hranice ryzí biologické nebo fyzické činnosti, je funkcí, „která má smysl“, „něco znamená“, obsahuje tak v sobě nutně „imateriální prvek“ (10). Na tomto základě Huizinga odmítá dosavadní pojetí hry jakožto jednoznačně účelové, které si neuvědomuje, že specifčnost hry je zakotvena „hluboko v estetičnu“ (11), v potěšení, které plyne z hry samé i z toho, že „víme, že si hrajeme, tedy jsme něčím víc než jen rozumnými bytostmi, neboť hra je nerozumná“ (12). Z kulturologického hlediska usiluje pak Huizinga vysledovat vlastnosti hry a postupuje přitom cestou oddělování od pojmů tradičně považovaných za blízké. Hra je mu „svobodným jednáním“ (17), není „obyčejným“ nebo „vlastním životem“, je spíše „vystoupením z takového života“, stojí tedy „mimo proces bezprostředního uspokojování nezbytných potřeb a žádostí, dokonce tento proces přerušuje“ (19), odlišuje se od obyčejného života již místem a trváním, tedy ohraničeností (20) — s čímž souvisí i „možnost opakování“ hry (20) —, a svým „řádem“, „pravidly“ (odtud její estetické působení a prvek napětí v ní skrytý). Od vymezení hry „jako zápasu o něco“ nebo „představování (tj. reprezentace, napodobení) něčeho“ pak autor přechází ke kultovním obřadům. Zdůrazňuje, že i kultovní obřady a posvátnost sama spadají jednou svou důležitou stránkou do kategorie hry, aniž je tímto podřazením *sacrum* popřeno.

Ve 2. kap. Koncepce pojmu hry a jeho jazyková vyjádření (44–68) definuje Huizinga hru takto: „Hra je dobrovolná činnost, která je

Dílo nizozemského historika kultury, které nastolilo otázku herního charakteru kultury; literárně-vědnému bádání tak nabídlo možnost zkoumání literatury jako ludické činnosti v antropologicko-kulturní perspektivě.

vykonávána uvnitř pevně stanovených časových a prostorových hranic, podle dobrovolně přijatých, ale bezpodmínečně závazných pravidel, která má svůj cíl v sobě samé a je doprovázena pocitem napětí a radosti a vědomím „jiného bytí“, než je „všední život“ (44). Sleduje pak dále, jak tyto jednotlivé aspekty postihovaly různé jazyky pojmenováním pro hru.

Ve 3. kap. Hra a soutěživost jako funkce spoluvytvářející kulturu (69–109) Huizinga konstatuje, že nechápe hru jako pouhou „součást kultury“, a výslovně tvrdí, že „kultura je zpočátku hrána“ (69), postupně v ní hra ustupuje, ale její působnost se zcela nevytrácí ani v útvarech vysoce rozvinuté kultury: „Kultura se nerodí jako hra, ani ze hry, spíše ve hře“ (108). V popředí jeho zájmu jsou tedy „sociální hry“, organizovaná herní aktivita skupiny či společenství — všímá si antitetičnosti hry, jejího agonistického, „zápasivého“ rázu (vítězství, cena, vklad, výhra, 71–72). V této souvislosti se zamýšlí i nad antitetickou strukturou archaických společností (72–80), staročínskými slavnostmi ročních období (80–81), všímá si sakrálního významu hry o štěstí, zvláště pak hry v kostky (83–85), tzv. indiánského potlače (85–90) a dalších kulturních jevů („kula“, čest a ctnost, souboje v hanobení, 90–102). Zvláštní pozornost věnuje antickému *agónu* (103–109).

V následujících kap. Huizinga hovoří o vztahu hry a různých oblastí kultury: Hra a právo (110–125) nastiňuje problém právního sporu jako zápasu (110–113), všímá si povahy tzv. božního soudu, věštby losem (113–117), soudního přelíčení (119–125). Hra a válka (126–147) odhaluje herní struktury archaické války. Hra a vědění (148–165) si všímá projevu soutěživosti ve vědění, často ve spojitosti s posvátnými obřady (hádankové otázky védských hymnů, staronordické otázkové zápasy, hádanky jako společenská hra, rozhovor v otázkách a odpovědích, teologicko-filozofická disertace, vztah filozofie a hádankové hry).

7. kap. Hra a básnictví (166–187) z obdobného hlediska zkoumá poezii. Huizinga zdůrazňuje potřebu překonat pojetí, že „básnictví má jen estetickou funkci nebo je možno ho vykládat a rozumět mu pouze na estetickém základě“, každé staré básnictví má funkci „vitální, sociální a liturgickou“ (167), „zrodilo se ve hře“ (169). Všímá si řady klasických útvarů, které přímo vznikaly jako součást společenské zábavy, hry: malajský zpěv *inga fuka*, *panitún*, japonská *haiku*. Upozorňuje na charakteristické formy poezie jakožto soutěže pěvců (přednes run *Kalevaly*, *ság* aj.), na těsnou souvislost básnictví se sakrálnem, které je doménou hry (naučná báseň, vztah prózy a poezie, 176–178), zdůrazňuje blízký vztah hry a mýtu (179–182). Huizinga výslovně říká, že „poetické formy jsou vždy formami hry“, básnictví je mu v doslovném významu „hrou se slovy a řečí“ (183), „způsob, jímž básnická řeč

pracuje s obrazy, je hrou“ (184), „básnická řeč je řečí hry“ (srov. souvislost hádanek a básnických obrazů, 185).

Těmto otázkám se podrobněji věnuje 8. kap. Funkce poetického ztvárnění (188–201), kde si Huizinga všímá geneze metafory, personifikace či alegorie. Upozorňuje na to, že v epice a lyrice se dnes už vytratilo vědomí o souvislosti s hrou (zánik slovního přednesu a hudebního doprovodu), ale drama si tuto souvislost udržuje, drama „znamená hru, drama je hráno“ (199). Speciálním otázkám určitých kulturních jevů se věnují kap. Herní formy filozofie (202–217) a Herní formy umění (218–237).

Jestliže byl herní faktor důležitý při vzniku všech velkých forem života společnosti, je v 11. kap. Kultury a období „sub speciae ludi“ (238–264), tj. z hlediska hry, problém působnosti herního faktoru sledován v pozdějších obdobích (herní prvek v římské kultuře, ve středověku, v kultuře renesance, v baroku, rokoku, za romantismu či sentimentalismu) a dále autor přechází k minulosti nedávné. Konstatuje v 19. století „všeobecné zvážení kultury“ (262): „herní faktor ustupuje téměř ve všech projevech kultury silně do pozadí“, společnost „si až příliš uvědomovala své zájmy a snahy. Domnívala se, že už odrostla dětským střevíčkům. Vědecky plánovitě pracovala na svém vlastním pozemském blahobytu“ (264).

Ve 12. kap. Herní prvek v současné kultuře (265–289) si pak Huizinga klade aktuální otázku, jak dalece se kultura, ve které žijeme, rozvíjí ještě ve formách hry. Především odmítá obvyklé hledání herních momentů dnešní kultury ve sportu — právě v něm došlo k markantnímu přesunu k vážnosti, sport „zůstává neplodnou funkcí, ve které starý herní faktor z valné části odumřel“ (268). Proti sklonu „hry“ přecházet v moderním věku ve vážnost se setkáváme i s oblastí vážného, které upadá ve hru (obchodní život, 270–272). Pokud jde o umění — dovršuje se v moderním věku proces, „jímž se umění odpoutávalo od svého základu jako vitální funkce společnosti a stávalo se volnou a samostatnou činností jednotlivcovou“ (272–273), intimizovalo se. Současně bylo uznáváno stále více za samostatnou a vysokou kulturní hodnotu (přelomem oživení estetického citu v 18. století). „Ve vlastním sebejistém vědomí vysoké milosti, kterou je obdařeno, zaniklo něco z jeho věčné dětskosti“ (274). Na druhé straně posiluje herní ráz umění moderní ezoterika, vytváření herních společenství smluvených na udržování jeho mysteria (moderní aparát publicity, umělecká kritika, formování „ismů“ aj., 275). Určité rysy herního charakteru se udržely i ve vědě (sklon k pokročilé systematice), jež jinak je hře velmi málo přístupná a obsahuje jistě méně herních rysů než ve svých začátcích, což je dáno jejím trváním „na přísných požadavcích přesnosti a pravdivosti“ (276). Řada stránek

současné kultury, které vykazují na povrchu určité herní momenty (potřeba banálního rozptýlení, touha po hrubé rozkoši, rozkoš z masové podívané, horlivé spolkaření atd.), je spíše signálem ztráty kulturní rovnováhy, ba hrozícího kulturního rozkladu (279). Autor dále přemítá nad herním obsahem soudobé politiky a války (281–286) a shrnuje, že v protikladu hry a vážnosti je důležitým kritériem „mravní obsah“, jen ten jediný je schopen povznést jednání k vážnosti. A uzavírá: „Pravá kultura nemůže existovat bez jistého herního obsahu, neboť kultura předpokládá jisté vlastní omezování a sebeovládání, jistou schopnost [...] uznat, že je uzavřena uvnitř jistých, dobrovolně přijatých hranic“; zdůrazňuje však, že má-li být herní obsah kulturně tvořivý a má-li být skutečnou hrou, musí být „čistý“ (286). „Hra sama o sobě [...] leží mimo oblast mravních norem [...]. Má-li však člověk dospět k správnému rozhodnutí, zda nějaký čin, k němuž ho žene jeho vůle, je mu předepsán jako vážnost, nebo dovolen jako hra, pak mu budíž zkušebním kamenem jeho mravní svědomí“ (288).

Huizinga se tématu vztahu kultury a hry dotýkal vlastně již od počátku 20. století. Etický rozměr hry jej zajímal i v souvislosti s vlastnostmi současné kultury. Ve své druhé knize *Amerika levend en denkend* (1927), v níž čerpal ze zkušeností svého amerického pobytu, shledal nahrazování etické dimenze soutěživosti. Ve 30. letech se k této otázce zaměřuje kratší prací věnovanou problematice hry a vážnosti (*Over de grenzen van spel en ernst in de cultuur*, 1933). Tento zájem byl dovršen knihou *Homo ludens*, která využila a dotáhla k široké teoretické koncepci autorovy zájmy lingvistické (se specializací na srovnávací jazykovědu a orientální filologii), historické (dějiny staré Indie, nizozemské dějiny) a mediévistické (*Podzim středověku*, 1919). Kulturologický přístup k problému hry přirozeně potlačil přístupy fyziologické a psychologické (Huizinga jejich platnost výslovně přímo odmítal, vytyká jim instrumentální pojetí hry jako funkce jiné biologické či sociální aktivity). Soustředění k problému herního charakteru kultury vedlo k většímu důrazu na typologické než na historické hledisko nebo na problém vývoje; historická periodizace kultury tak Huizingovi přirozeně vystupovala do popředí jako problém proměn herního momentu v ní. Z tohoto hlediska dochází až k odsouzení „moderního věku“, který se vůči minulým „herním“ epochám jeví jako pokleslý, falešný, a k romantické glorifikaci zvl. dávnověku a středověku. Univerzalizace pojmu hry je u Huizingy dovedena po krajní mez, kdy se hra stává společným jmenovatelem lidské kultury, což zde vede k jisté redukci odlišností v jednotlivých jejích sférách. Z literárněhistorického a literárněteoretického hlediska je inspirativní, nicméně současně

i neuspokojivé odvozování podstaty poezie výlučně z agonistických schémat a zjednodušení povahy básnické řeči na jazyk hry a hádanek¹ aj.

Obecně poskytl Huizingův přístup významný impulz dalšímu rozvoji uvažování o vztahu mezi lidskou kulturou a hrou. Stal se jedním z inspiračních zdrojů pro práce filozofické (Eugen Fink, *Hra jako symbol světa*, 1960, č. 1993), ale i pro práce věnované jednak problematice hry v individuálním lidském chování a jednak jejímu sociologickému rozměru (Erving Goffman, *Všichni hrajeme divadlo. Sebeprezentace v každodenním životě*, 1959, č. 1999). Na Huizingu navazovala i knižní studie Rogera Cailloise *Hry a lidé* (1957, č. 1998), která mj. precizovala klasifikaci her. V literární teorii se Huizingova práce výrazněji aktualizovala od 60. let, a to mj. v pokusech aplikovat na obor souběžně rozvíjenou matematickou teorii her (u nás Jiří Levý). Podstatnější však byl její přínos pro kulturologické a sémiotické výzkumy → Jurije Michajloviče Lotmana, resp. pro literárněhistorické práce Vladimíra Macury, který na Lotmana programově navazoval. Macura interpretoval nejen české národní obrození (*Znamení zrodu*, 1983), ale např. i budovatelskou fázi komunistické společnosti (*Šťastný věk*, 1992) jako kulturní typ, spoluutvářený a spoluurčovaný právě herními aktivitami. Uvažování o hře a hravosti podnítilo rovněž snahy modelovat pod tímto úhlem literární proces (genezi a recepci díla, komunikační vazby autor–čtenář aj.) a typologizovat komunikační strategie literárních znalců (Pavel Janoušek, *Černá kočka*, 2012). K huizingovské inspiraci se — byť spíše proklamovaným uznáním než operacionalizací jeho závěrů — namnoze hlásí i současné *game studies*, jež mají převážně povahu kulturních studií, využívají však i podnětů teorie textu, narativu či možných světů a zahrnují mj. výzkumy her opírající se o definici textu a interaktivity (concept ergodických textů Espena Aarsetha), fikčních světů kultury (Marie-Laure Ryanová), ale i aspekty kulturně-etické apod. Rezonance Huizingových postojů v současném bádání je mj. dána tím, že vlastností moderní kultury, které kritizoval ve svých pracích v prvních desetiletích 20. století (ztráta smyslu pro vznešenost a etický aspekt řady činností, úroveň a dopady reklamy, náhrada organického řádu života řádem mechanickým atp.), se podle názoru jeho následovníků od té doby jen prohloubily.

Vydání

Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur, Haarlem 1938, 1940, 1950, 1951, 1952, 1958; Amsterdam 2008, 2010. *Homo ludens. Versuch einer Bestimmung des*

¹ V tomto smyslu se k jeho pojetí přibližuje → André Jolles.

Spielementes der Kultur, Amsterdam 1939, 1940; Basel 1944, 1949; *Homo ludens. Vom Ursprung der Kultur im Spiel*, Hamburg 1956, 1958, 1960, 1965, 1971, 1972; Reinbek bei Hamburg 1961, 1962, 1963, 1965, 1966, 1969, 1981, 1987, 1991, 1994, 1997, 2001, 2004, 2006, 2009, 2011. *Homo ludens. El juego como elemento de la cultura*, Lisboa 1943, 1944, 2003; São Paulo 1971, 2000. *Homo ludens. El juego y la cultura*, México 1943; Madrid 1972, 1984, 2000; Barcelona 1997. *Homo ludens. A Study of the Play-Element in Culture*, London 1944, 1949, 1970, 1980, 1998, 2000, 2001, 2002; Boston 1950, 1955, 1962, 1966, 1972, 2005, 2009, 2010; New York 1970. *Homo ludens. Kísérlet a kultúra játék-elemeneik meghatározására*, Budapest 1944; Szeged 1990. *Den lekande människan*, Stockholm 1945, 2004; Enskede 2007, 2008. *Homo ludens*, Torino 1946, 1949, 1964, 1973, 1979, 1982, 1988, 2002; Milano 1964, 1967, 1972, 1983, 1985. *Leikkivä ihminen yritys kulttuurin leikkiaiineksen määrittelymiseksi*, Helsinki 1947, 1967, 1984. *Homo ludens. Essais sur la fonction sociale du jeu*, Paris 1951, 1972, 1976, 1977, 1988, 2008, 2011. *Om Kulturens oprindelse i leg*, København 1963, 1993. Hebrejské vyd., Jeruzalém 1966. *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*, Warszawa 1967, 1985, 1998, 2007. ***Homo ludens. O původu kultury ve hře, Praha*** 1971, 2000 (z tohoto vyd. citováno). Japonské vyd., Tokio 1971, 1974. *Homo ludens. Încercare de determinare a elementului ludic al culturii*, București 1977, 1998, 2003. *Homo ludens. Izsledovane na igrovi-ja element na kulturata*, Sofija 1982, 2000. Korejské vyd., Soul 1983. *Homo ludens. O anthropos ke to pechnidi*, Athina 1989. *Jeseň stredoveku. Homo ludens*, Bratislava 1990. Indonéské vyd., Jakarta 1990, 1997. *Homo ludens. O podrijetlu kulture u igri*, Zagreb 1992. *Homo ludens. Čelovek igrajuščij. Stat'ji po istorii kulture*, Moskva 1992; Kyjiv 1994; Sankt Petěrburg 1997, 2007, 2011. *Homo ludens. Oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme*, Istanbul 1995, 2010. Čínské vyd., Kanton 1996, 1998, 2007. O izvoru kulture v igri, in: *Teorije igre*, Ljubljana 2003. Arménské vyd., Jerevan 2007.

Literatura

P. Polman, *Huizinga als kultuurhistoricus*, Haarlem 1946.
 K. Köster, *Johan Huizinga 1872–1945*, Oberursel 1947 (s bibl.).
 B. Boeyckens, Johan Huizinga und sein kulturhistorisches Werk, *Stimmen der Zeit* 1948–1949, s. 383–388.
 J. Černý, Filosofický problém hry, *Filosofický časopis* 1967, č. 5, s. 655–666.
 S. S. Averincev, Kulturologija J. Chezinga, *Voprosy filosofii* 1969, č. 3.
 J. Černý, doslov k č. vyd. 1971. V. Kubín, recenze, *Česká literatura*

1972, č. 1, s. 57–65. W. R. H. Koops et al. (eds.), *Johan Huizinga 1872–1972*, The Hague 1973. W. E. Krul, *Historicus tegen de tijd*, Groningen 1990. A. van der Lem, *Johan Huizinga*, Amsterdam 1993. L. Hanssen, *Huizinga en de troost van de geschiedenis*, Amsterdam 1996. Ch. Strupp, *Johan Huizinga. Geschichtswissenschaft als Kulturgeschichte*, Göttingen 2000. A. Bžoch, Johan Huizinga ako kultúrny kritik, in: J. Huizinga, *Kultúra a kríza*, Bratislava 2002, s. 313–319. *Kritika & Kontext* 2002, č. 2–3, tematický blok venovaný J. Huizingovi. A. Bžoch, Johan Huizinga a jeho Homo ludens, *Anthropos* 2006, č. 10, s. 35–38. W. Otterspeer, *Orde en trouw*, Amsterdam 2006.

Johan Huizinga (1872–1945)

Nizozemský medievista a historik kultury. Věnoval se studiu jazyků, historie a orientalistiky (např. v doktorské práci se zabýval staroindickým divadlem), poté se obrátil k medievistice. Působil nejprve v Groningenu, Haarlemu a Amsterdamu, od r. 1915 v Leidenu až do r. 1942, kdy byl nacisty donucen univerzitu opustit. (Protinacistické postoje vyjadřoval už od 30. let, kritika nacionálního socialismu byla součástí jeho analýzy soudobé kultury.) Nejprve byl vězněn v internačním táboře a poté držen v domácím vězení; zemřel nedlouho před koncem války. Mezinárodní věhlas autorovi získala kniha *Herfsttij der middeleeuwen* (1919); také další jeho práce byly přeloženy do řady evropských i jiných jazyků. Vedle prací věnovaných historii (zvl. nizozemské a americké: *Amerika levend en denkend*, 1927) a rozboru soudobé kultury je mj. také autorem monografie o Erasmu Rotterdamském (1924). Další díla: *Over de grenzen van spel en ernst in de cultuur* (1933), *De wetenschap der geschiedenis* (1937).

České překlady

Ve stínech zítřka. Diagnóza kulturní choroby naší doby (1938, 1970, 2000), *Podzim středověku* (1999, 2010). Slovensky též: *Kultúra a kríza* (2002, zahrnuje *V tieňoch zajtraška*, Zhanobenný svet a Patriotizmus a nacionalismus), *Kultúra Nizozemska v 17. storočí* (2011).

/mc – pj/